

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	11
<i>Notă bibliografică și abrevieri</i>	15
Introducere I. <i>Religia ca sistem</i>	19
Introducere II. <i>Religia ca sistem</i>	25
 Partea întâi	
Religiile	35
1. Africa (Religiile din)	37
2. America Centrală (Religiile din)	53
3. America de Nord (Religiile din)	61
4. America de Sud (Religiile din)	73
5. Australia (Religiile din)	85
6. Budismul	89
7. Canaan (Religia din)	115
8. Celții (Religia celților)	121
9. Confucianismul	127
10. Creștinismul	135
11. Daoismul	179
12. Dualiste (Religiile)	187
13. Egipt (Religia din)	197
14. Elenistică (Religia)	207
15. Germanicii (Religia germanică)	213
16. Grecia (Religiile din)	219
17. Hinduismul	235

18. Hittiții (Religiile hitiților)	251
19. Indo-europenii (Religiile indo-europenilor)	255
20. Islamul	259
21. Iudaismul	285
22. Jainismul	307
23. Mesopotamia (Religiile din)	311
24. Misterii (Religiile misterice)	319
25. Oceania (Religiile din)	325
26. Preistorie (Religiile din)	329
27. Romanii (Religia romanilor)	335
28. Slavii și bałții (Religiile slavilor și bałților)	341
29. Șamanismul	345
30. Șintoismul	351
31. Tibet (Religia din)	359
32. Tracii (Religia tracilor)	361
33. Zoroastrismul	365

Partea a doua

Indice comentat	377
----------------------------------	------------

Egipt (Religia din)

13.1 INTRODUCERE. În pofida familiarității noastre de suprafață cu iconografia Egiptului antic, religia sa ne rămîne îndepărtată conceptual și enigmatică. La o asemenea distanță în timp, pluralitatea este resimțită ca fiind contradictorie: teologiile și cosmogoniile regionale, structurile multiple ale panteonului, variantele miturilor și zeii se confundă în retrospectivă și sînt presărate cu lacune. Azi totul a fost repus în chestiune: divinitatea faraonului, realitatea lumii de dincolo, ca să nu mai vorbim de natura precisă a unor entități ca *ba* și *ka* (traduse de obicei prin „suflet” și „spirit”) etc. Pe de altă parte, tradiția religioasă egipteană este extrem de conservatoare. Ea rezistă oricărei schimbări și are propriile ei modele arhetipale de zei și eroi. Este orientată înspre o lume de dincolo imuabilă în perfecțiunea ei, căreia numeroase generații de cercetători au încercat să-i descifreze misterele.

13.2 PERIOADA ARHAICĂ. Stilul unic al iconografiei egiptene și scrierea hieroglifică apar odată cu prima dinastie de faraoni și cu unificarea văii septentrionale și meridionale a Nilului către anul 3000 î.e.n. Anterior, mesopotamienii influențaseră ținutul relativ izolat, întrerupîndu-i monotonia cu construcțiile lor de cărămizi uscate la soare, aducînd obiecte de fabricație orientală, precum sigiliile cilindrice. Și mai înainte încă,

populațiile preistorice locale își îngropau morții cu fața spre vest, înzestrându-le cavourile cu tot felul de bunuri necesare în lumea de dincolo.

Începutul istoriei egiptene înseamnă începutul regalității, consemnat pentru prima oară pe o tăbliță din Narmer unde regele poartă ambele coroane, cea a Egiptului de Jos și cea a Egiptului de Sus. La origine, regii se identificau cu Horus, o a doua dinastie cu Seth sau cu Horus și Seth împreună. În mitologie, Horus și Seth își disputaseră domnia. Statutul supraomenesc al regelui s-a constituit de timpuriu și s-a dovedit un instrument politic durabil și eficace. Menes, cum va fi numit mai târziu primul rege și unificatorul Egiptului, a întemeiat, potrivit tradiției, capitala Memphis. Regii din primele dinastii (Regatul Vechi) au pus să se construiască piramidele și complexe funerare cele mai impresionante, în ale căror inscripții și farmece se află primele teologii egiptene.

- 13.3 COSMOGONII ȘI TEOLOGII. O cosmogonie din Regatul Vechi ne pune în prezența lui Ra/Atum, care îi făurește pe Shu (Aerul) și pe Tefnut (Umezeala), din care se vor naște Geb (Pământul) și Nut (Cerul). Aceștia, la rîndul lor, le vor da naștere lui Osiris și Seth, lui Isis și Nephthys. Osiris, regele cel drept al Pământului, este ucis de fratele său Seth. Isis concepe de la Osiris mort un copil și astfel îl naște pe Horus, fiul care îl va răzbuna pe Osiris și cu care se va identifica faraonul.

Ca și în Mesopotamia (↔ 23), fiecare templu dintr-un oraș-sediul al puterii își făurea propria sa cosmogonie, cu un zeu al locului în fruntea ierarhiei divine. Oul din care a ieșit zeul creator provenea din lacul de la Hermopolis. El apăruse din haosul acvatic exprimat prin patru ființe : Ocultarea, Întunericul, Starea amorfă, Abisul de apă. La Heliopolis, din ape a răsărit o colină primordială de nisip, încă vizibilă în locul de unde a început lumea. Cît despre actele cosmogonice, cele mai grosolane, precum masturbarea sau expectorația zeului

creator erau foarte prizate, dar teorii mai rafinate iau naștere în principalele centre religioase. Astfel, într-o tradiție mai târzie, Ptah îl zămislește pe Atum în inima sa și îl naște rostindu-i numele. Acest mit îl arată pe Ptah superior lui Atum ; în același chip Ra îi era superior lui Atum din pricina anteriorității sale în cosmogonie.

Lumea, potrivit egiptenilor, era plată și susținea cerul, a cărui formă de bol răsturnat era uneori pîntecele vacii Hathor sau pieptul zeiței Nut, care înghite în fiecare seară soarele. Numeroși zei au forme animale, lucru care nu implică închinarea la animale, ci probabil recunoașterea unei alterități esențiale, mai adînci, sau înțelegerea însușirilor arhetipale ale ființelor vii. Natura proteiformă a zeilor egipteni rămîne pentru noi enigmatică. Zeii i-au făurit pe oameni, creați prin cuvîntul lui Ptah sau modelați pe roata olarului. Spiritul supraviețuiește atîta vreme cît suportul său fizic există. Această grijă de supraviețuire face ca o îngropare potrivit riturilor să fie de preferat existenței terestre, oricît de confortabile. Mormintele sînt mai importante decît casele cele mai somptuoase și pentru egiptean era de negîndit să facă economii cînd trebuia să răsplătească serviciile preoților din templele funerare.

- 13.4 PRIMA PERIOADĂ INTERMEDIARĂ. Către anul 2200 î.e.n., criza politică și războiul civil scindează Egiptul vreme de o sută cincizeci de ani. Operele literare din această perioadă depun mărturie despre o individualizare crescîndă și o „democratizare” a vieții religioase în fața anarhiei sociale dominante. Descîntecele funerare din vechilor morminte regale se regăsesc și în sicriile celor mai avuți. Textele cunoscute drept *Cîntecul harpistului* îndeamnă oamenii să trăiască în prezent, vorbind despre un viitor nesigur care amenință țara : mormintele vor fi jefuite, cei nevinovați vor fi urgisiți. Totul este obiect de îndoială : sinele, lumea de dincolo, zeii, faraonul. Scrieri profetice precum *Mustrările lui Ipuwer* ne prezintă un bătrîn

înțelept care vituperează împotriva minciunilor și violenței regalității. *Învățătura pentru Merikare* deplînge vicisitudinile existenței, exaltînd în același timp valorile morale tradiționale ale Egiptului, dreptatea și mărinimia, în special față de cei săraci. O scriere deosebit de interesantă este *Disputa unui om obosit cu [sufletul său] Ba*, în care un om deznădăjduit de răutatea lumii susține cauza sinuciderii în dialogul cu sufletul său care, dimpotrivă, îl încurajează să-și trăiască viața și să se bucure de ea. Sufletul, în calitate de garant al vieții viitoare, îi făgăduiește omului că nu-l va părăsi, dar perspectiva lumii de dincolo nu pare a fi mai atractivă decît existența imperfectă de aici. Plîngerii amare împotriva crescîndului haos social – fiii se ridică împotriva părinților și supușii împotriva regelui lor – constituie stereotipuri literare ale perioadei și ele se vor prelungi timp de secole.

- 13.5 PRACTICA RELIGIOASĂ. Ca și în Mesopotamia (↔ 23), zeii își aveau orașele-capitale, în care templele consacrate lor le slujeau și de reședință. În general, interiorul templelor era rezervat preoților aflați în stare de puritate rituală. Echipele de preoți rași în cap aveau grijă de imaginea zeului, și îndeplineau numeroase funcții: spălarea statuiilor, ofrandele rituale de hrană și băuturi, instalarea prezenței divine în statui, transportul statuiilor în procesiuni oraculare etc. Templele largi au fost lungite în vederea procesiunilor rituale, evenimente imortalizate în fresce, care erau ca niște liturghii grafice. În templul lui Amon din Theba, al cărui personal număra cîteva zeci de mii de oameni, existau aproape 125 de funcții diverse de împlinit. Principala funcție a statuiilor în care se presupunea că stă zeul era de a furniza oracole directe. Așezate în niște cabine întunecate în mijlocul unor bărci de dimensiuni variabile (foarte mari și grele în cazul zeilor puternici), statuile erau scoase de preoți în procesiuni. Mulțimea se alătura adesea purtătorilor statuiilor, căci a contribui la transportarea

zeului constituia un merit. Consultat în legătură cu orice ceartă, zeul funcționa adesea ca judecător între părți; dar dacă una dintre ele nu se considera satisfăcută, se putea adresa altui zeu. Oracolul era îndeplinit într-un chip destul de straniu: dacă răspunsul era „da”, atunci zeul trebuia să îngreuneze prova bărcii, obligându-i pe purtători să îngenuncheze sau împingându-i înainte; dacă răspunsul era „nu”, îi făcea să dea înapoi. Citeodată însă i se prezentau zeului oracole pe care erau înscrise „da” și „nu”, între care era invitat să aleagă. Intervenția preoților în operațiunile divine era mai accentuată în cazul oracolelor medicale. În templul din Deir el-Bahari de la Luxor, vocea zeului Amenophis îi dicta fiecărui bolnav rețeta însănătoșirii. Un sacerdot ascuns în sanctuar vorbea printr-o deschizătură secretă din boltă. Dacă vreun curios deschidea ușa, sacerdotul avea timp să dispară. Preoții din Karanis la Fayyum aveau metode mai subtile. Ascunși în spatele marilor statui ale zeilor, goale pe dinăuntru, ei le făceau să vorbească rostind cuvintele la capătul unor tuburi.

Un templu putea dispune de un scriptorium și de biblioteci speciale unde papirusurile puteau fi păstrate timp de generații. Căpetenia preoților sau a preoteselor avea o funcție importantă din punct de vedere politic: un rege își putea plasa aici copiii sau pe un prieten apropiat. Templele, aidoma cetățenilor bogați, dețineau proprietăți funciare în valea Nilului, marcându-și astfel ponderea în menținerea stabilității și a unității țării.

Oamenii de rînd sperau să triumfe ideea de dreptate în societate, ca și în univers. Întruparea ordinii și a adevărului (*ma'at*) era faraonul. Literatura sapiențială egipteană, culegerile de aforisme morale, precum *Înțelepciunea lui Ptahhotep* din dinastia a V-a și *Înțelepciunea lui Amenemopet* din Regatul Nou, amintesc în spiritul lor de *Proverbele* Vechiului Testament, al căror mesaj este uneori similar. Numeroasele amulete

protectoare, propițiatorii și curative – scarabei și figurine – dovedesc existența unui important strat de credințe populare. Se credea că magia le fusese dată oamenilor de zei, pentru a le permite să se apere de adversitățile sorții. Farmece scrise pe papirusuri sau ostracoane erau folosite atât în temple, cât și acasă de către particulari. Numele și sunetele pe care le conțineau invocau ajutorul zeilor. Zeii erau, în ultimă instanță, manipulabili cu ajutorul magiei.

În religia populară, Osiris, învingător asupra morții și judecător al răposaților, avea un loc aparte. El simboliza renașterea și toți îi căutau sfaturile. Abydos, locul tradițional al mormintului său, era cel mai important sit de pelerinaj din Egipt. Astfel de centre culturale întrețineau un comerț activ cu ofrande și figurine votive, cu cereri înscrise pe stele sau cu bunuri perisabile. Principalele sărbători erau legate de transportarea zeilor, nevăzuți în centrul bărcilor lor ceremoniale, în sunet de muzici și în mijlocul dansurilor. Sărbătoarea populară a zeului Min era un festival sezonier al recoltei încorporat în cultul regal. Un taur sacru alb participa la această ceremonie.

- 13.6 REFORMA LUI AKHENATON. În secolul al XIV-lea î.e.n., după izgonirea hyksoșilor, urmată de o perioadă de cuceriri spre est și de diplomatie internațională, tinărul rege Amenhotep al IV-lea întreprinde o radicală reformă politică și religioasă, transformându-l pe Aton, discul solar, în divinitate supremă a panteonului egiptean. El își schimbă propriul nume din Amenhotep („Amon-este-mulțumit”) în Akhenaton („Cel-care-l-slujește-pe-Aton”), mută capitala de la Theba la Akhetaton (Tell al-Amarna) și pune să se șteargă din toate inscripțiile numele lui Amon și chiar și cuvântul *zei*. Această mișcare a fost numită henoteism, monolatrie sau chiar monoteism. Oricum, dimensiunea ei politică e clară: puternicii preoți și slujitori ai templelor lui Amon erau deposezați în acest fel de marile lor privilegii. Noile temple consacrate lui Aton

nu aveau acoperiș. Un nou stil de artă naturalistă apare odată cu revoluția lui Akhenaton. Discul solar era reprezentat cu razele sale terminate cu mâini, uneori oferindu-le crucea *ankh* celor de față. Regele se plasează el însuși într-o poziție de intermediar divin între oameni și zeul Aton, unicul izvor al oricărei vieți.

După moartea lui Akhenaton, e posibil ca soția sa Nefertiti să fi domnit scurt timp, sub numele de Smenkhare. Puternicii preoți ai lui Amon pun stăpânire pe fiul lor Tutankhaton, pe care îl reconvertesc la cultul lui Amon, schimbându-i numele în Tutankhamon. După finele dinastiei, care era a XVIII-a, mișcarea lui Aton a fost considerată o erezie execrabilă.

- 13.7 **MOARTEA : CĂLĂTORIE ȘI MEMORIE.** La origine, lumea de dincolo pare să fi fost plasată în cer și asociată cu Apusul. Știm cât de importantă era îndatorirea de a conserva trupul mortului prin mumifiere ; se folosea și un întreg ansamblu de obiecte și procedee, cum ar fi mormîntul cu ușă falsă, statuile și figurinele reprezentînd dublul (*ka*) mortului, în care spiritul său își afla refugiul, capul în care spiritul se poate instala prin ceremonialul de însuflețire numit „deschiderea gurii”, ofrandele de hrană și mobilier, modelarea unor statuete de sclavi și soldați etc. Blesteme puternice îi țineau la distanță pe jefuitorii de morminte. Trecătorii erau rugați să le aducă ofrande, reale sau simbolice, celor morți, ca să-i hrănească. Călătoria mortului avea o importanță capitală. Farmece puse în mormînt erau menite să-i ușureze trecerea spre lumea de dincolo. Primele farmece, *Textele piramidelor*, sînt vreo șapte sute șaizeci de inscripții găsite în vechile morminte regale, începînd cu acela al regelui Unas, ultimul faraon din dinastia a V-a (secolul al XXIV-lea î.e.n.). În textele piramidelor găsim descrierea ritualurilor de înmormîntare a faraonului și a ascensiunii sale, care culminează cu momentul cînd zeul solar îl primește pe rege în veșnicia sa, potrivit teologiei templului